

Y. Segers, *Economische groei en levensstandaard. De ontwikkeling van de particuliere consumptie en het voedselverbruik in België, 1800-1913* (ICAG-studies I; Leuven: Universitaire pers Leuven, 2003, 631 blz., €68,-, ISBN 90 5867 333 2).

In een kloek werk van meer dan zeshonderd pagina's is Yves Segers er in geslaagd om een overzicht te geven van de levensstandaard der Belgische bevolking in de negentiende eeuw. Het boek is met zijn bijlagen, waarin meer dan honderd pagina's zijn gevuld met tabellen, een genot voor de liefhebber van kwantitatieve geschiedenis, maar is dankzij een aantal institutionele componenten ook interessant voor hen die meer enthousiast worden van een descriptieve insteek. *Economische groei en levensstandaard* biedt voor economisch georiënteerde historici een feest der herkenning. Het sluit goed aan bij tendensen binnen hun vakgebied. Dit boek is een product van de historische reconstructie der Belgische nationale rekeningen. In de afgelopen decennia is in diverse andere landen, waaronder Nederland, een soortgelijk project uitgevoerd. Daarnaast speelt het 'Standard of living debate' een cruciale rol in het werk van Segers. De centrale vraag in dit debat is of de levensstandaard van de bevolking is verbeterd gedurende de industrialisatie. In veel gevallen is de bevolking overigens al verengd tot de (industrie)arbeiders. Ook bij Segers speelt deze nuance een rol. In zijn studie staat de ontwikkeling van de levensstandaard in België gedurende de lange negentiende eeuw centraal. Zijn conclusie is dat over het algemeen, zeker vanaf het midden van de negentiende eeuw, de particuliere bestedingen en de voedselconsumptie verbeterden, maar dat voor een groot deel van de bevolking deze knik pas omstreeks 1880 zichtbaar is. Als een optimist met bedenkingen neemt Segers genuanceerd stelling in dit debat.

In een aantal opzichten lijkt in het werk van Segers sprake van een bedachtzame of conservatieve benadering, hoewel hij ook een aantal 'vernieuwingen' in zijn onderzoek betreft. Daarbij speelt een rol dat zijn studie een onderdeel vormde van een project in Leuven ter reconstructie van de nationale rekeningen van België. Dit heeft voor een belangrijk deel de keuzes bij zijn studie bepaald. Deze richt zich op het nationale niveau, maar door middel van gericht onderzoek zijn de gegevens aangevuld. De basis van zijn onderzoek vormen de reeksen aangaande de productie van voedingsmiddelen en de bestedingen per hoofd van de bevolking. In deel twee van zijn boek wordt in een elftal hoofdstukken uiteengezet op welke wijze zijn gegevens betreffende de particuliere consumptie zijn samengesteld. In deel drie worden deze gegevens nader geanalyseerd. In deel vier poogt Segers dit beeld uit te werken door het consumentengedrag te verklaren. Hierbij gaat hij expliciet in op de fiscale politiek van de Belgische overheid, maar ook op de effecten van marketing. Dit leidt tot aardige, ook politiek relevante, inzichten en is zeker een belangrijke meerwaarde van dit onderzoek, zodat dit voorbeeld zeker navolging verdient.

Bij de analyse van zijn dataset kiest Segers voor descriptieve statistiek. Vanuit de reeksen concludeert hij beschouwend zonder dat hij zich overgeeft aan andere geavanceerdere statistische instrumenten. Hierdoor blijft het boek voor iedereen leesbaar, maar is mogelijk ook zijn verklaringsmodel te beperkt. Het is evenzeer jammer dat Segers als basisperiode voor zijn groeivoeten de jaren 1846-1854 gebruikt. In deze jaren was de levensstandaard op een negentiende-eeuws dieptepunt, zodat de groei, zoals hij overigens ook zelf constateert, wordt overschat. Dit kan een verkeerd beeld opleveren voor de minder oplettende geschiedvorser.

Segers maakt gebruik van een beperkt aantal indicatoren: de aloude maatstaf: het reële loon; en de nieuwere maatstaven: bestedingen en voedselconsumptie. Segers biedt zijn lezers een zeer interessante en systematisch opgezette verhandeling van de consumptie die stoelt op twee soorten bronnen: productiegegevens en informatie uit belastingstatistieken. Deze reeksen geven

een redelijk compleet beeld van de ontwikkelingen vanaf 1846. De aanvullingen hierop betreffen vooral de stedelijke consumptie gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw. Deze noodgedwongen beperking is vanuit een comparatief perspectief betreurenswaardig, omdat voor deze cruciale periode een vergelijking tussen de eerste industrialisator, Groot-Brittannië, en de eerste volger, België, lastig wordt.

Niet onvermeld mag blijven dat de auteur de consequenties van zijn aanpak onderkent en soms ook op alternatieven ingaat. Niettegenstaande deze constatering en de omvang van zijn boek kunnen de auteur sommige omissies worden aangerekend. Na het verzamelen van alle gegevens over voedselgebruik zou kunnen worden verwacht dat Segers uitgebreid ingaat op de voedingswaarde van zijn berekende levensmiddelenpakket. De analyse is wat dat betreft wat teleurstellend. Hier heeft de auteur de mogelijkheden van zijn dataset nog onvoldoende benut. Hoewel zijn omvangrijke onderzoek genoeg informatie biedt, blijft het toch spijtig dat Segers niet de mogelijkheid heeft gehad of benut om alternatieve indicatoren in zijn onderzoek te betrekken. Vooral omdat zijn boek daarmee meer aansluiting had gekregen met brede wetenschappelijke discussies, die worden gevoerd omtrent de relatie tussen economische ontwikkeling en levensstandaard. Uiteindelijk geeft het boek hoofdzakelijk een prettig gevoel. Bovendien heeft de Belgische geschiedschrijving met dit boek een voorsprong genomen op de Nederlandse, omdat op systematische wijze in een boek de ontwikkeling van particuliere consumptie en het voedselverbruik bijeen zijn gebracht.

Vincent Tassenaar

E. Beekink, e. a., ed., *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht, 1800-2000* (Amsterdam: Aksant, 2003, 186 blz. + cd-rom, €20,-, ISBN 90 5260 122 4).

Deze bundel is verschenen ter gelegenheid van een belangrijke gebeurtenis. Vanaf nu zijn via het internet (www.statline.cbs.nl) allerlei historische reeksen beschikbaar onder de noemer Historische Databank Nederlandse Gemeente (HDNG). Het betreft merendeels data uit negentiende-eeuwse statistieken op gemeentelijk niveau verzameld door Hans Knippenberg, bevolkingsdata uit de eerste helft van de negentiende eeuw verzameld door E. W. Hofstee, en volkstellinggegevens. Het is de bedoeling deze data nog aanzienlijk uit te breiden met andere gegevens uit gepubliceerde statistieken van de negentiende en twintigste eeuw zodat niet elke onderzoeker die voor zichzelf hoeft te digitaliseren. Drijvende krachten hierachter zijn Onno Boonstra, Theo Engelen en de genoemde Hans Knippenberg. Dit is een belangrijk en lovenswaardig initiatief dat gelukkig ook ondersteuning heeft gekregen van NWO. Het gebruik van kwantitatieve gegevens in het historisch onderzoek wordt hierdoor aanzienlijk vergemakkelijkt. Met de data op persoonsniveau die verzameld worden in de *Historische Steekproef Nederland* (HSN) ontstaat er zo een belangrijke en onmisbare infrastructuur voor historici.

Het hier te bespreken boek betreft een publicatie van artikelen op basis van deze gegevens om zodoende de mogelijkheden ervan te laten zien. Drie artikelen gaan over demografische onderwerpen — migratie door Jan Kok, vruchtbaarheid door Theo Engelen en sterfte door Frans van Poppel en Erik Beekink —, daarnaast heeft Hans Knippenberg drie artikelen geschreven over de ontwikkeling van de beroepsbevolking, van de godsdienstige gezindheid, en van de politieke kleur van de Nederlandse bevolking. Onno Boonstra en Erik Beekink schrijven tenslotte over de gemeentelijke herindelingen in de afgelopen twee eeuwen.